

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ВАСПИТАЧИ-ПРВА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 23.03.2020.
ВРЕМЕ: 8,45-10,30
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

17. Друштвена покретљивост

Покретљивост друштва обухвата промене у друштвеној структури које настају померањем појединаца и друштвених група. Та покретљивост може се посматрати са више аспеката. Са становишта поделе рада то је прелазак из једне улоге у другу, која се назива *хоризонтална покретљивост* друштва. У структури друштвених односа, то је померање са једног положаја на други, што се означава као *вертикална покретљивост*. И са становишта територијалне организације друштва то је прелазак из једног места у друго, и таква покретљивост друштва зове се *просторна покретљивост*.

Хоризонтална покретљивост обухвата померање појединаца и група из једне друштвене улоге у другу, не мењајући при том свој социјални статус. Оваква покретљивост се најчешће испољава у различитим променама професионалних улога (делатности), места становања, појединаца и друштвених група, при чему се промене догађају у оквиру истог друштвеног слоја или класе. Типичан пример за ову врсту покретљивости у друштву су преквалификације радника који су се у једном предузећу нашли као "технолошки вишак", па се онда, након допунског образовања, упошљавају у друго предузеће или економске миграције када се напушта радно место у једном предузећу да би се упослило у неком другом, а да при томе промена професионалних улога не мења њихов социјални статус. Хоризонтална покретљивост појединаца и друштвених група указује да су они само променили место у расподели рада, али не и место у социјалној структури друштва.

Вертикална покретљивост је друштвени процес када појединци или групе мењају своју улогу у друштву преласком на виши или нижи степен на лествици социјалне стратификације, било да се на њој пењу или силазе. Променом улоге најчешће се мења и друштвено-економски положај појединца или групе и обрнуто. У том смислу, вертикална покретљивост манифестује се као друштвено напредовање или назадовање појединаца и друштвених група са становишта друштвеног угледа и вредности. Вертикална друштвена покретљивост зависи од карактера структуре одређеног друштва и показује колико је оно отворено и динамично, колико у њему постоје могућности за прелаз из једног слоја у други, из једне класе у другу. Обим и интензитет вертикалне покретљивости, као облика микро промена у једном друштву условљен је присуством или одсуством тзв. структурних макро промена. У том смислу облици историјског кретања друштва (прогрес, регрес, релативна стагнација) кроз које пролази једно конкретно-историјско друштво, различито утичу на обим и карактер социјалне покретљивости уопште, а посебно на вертикалну друштвену покретљивост. Уколико се једно друштво налази у динамичној фази свог развоја или у великој кризи, онда у њему јача вертикална покретљивост, у смислу битних померања људи и друштвених група на лествици социјалне слојевитости, за разлику од стабилних периода, периода спорих друштвених промена, у којима постоји слабија вертикална покретљивост.

Просторна покретљивост је физичко померање појединаца и друштвених група у одређеном географском простору, што је најизраженије у миграцијама. Миграције могу имати различите појавне облике, од добровољног пресељења појединаца или њихових породица из једног места у друго до присилног пресељавања из једног краја у други, што се догађа након природних катастрофа (поплаве, земљотреси и сл) или ради изградње великих инфраструктурних објеката (железнице, аутопутеви, индустријски објекти и тд). Затим, миграције могу бити из једне земље у другу, такође добровољне и принудне, што се догађа у време ратова или у миру што се регулише међудржавним споразумима, тзв. реторзијом становништва. Код миграција разликују се интерне миграције, које означавају померање појединаца и становништва унутар граница једне земље, и спољне, или међународне миграције. Затим, могу се запазити још неке релације миграција, као што су село - град, сезонске, дневне (одлазак на посао или у школу свакодневно у место где људи не живе), сталне итд. Интерне миграције могу бити локане, које се одвијају у оквиру једне локалне заједнице, регионалне и државне. Разлози миграција могу бити различити. Најчешће су то економски разлози - одлазак људи из неразвијених у привредно развијена подручја, где је могућност запошљавања и зараде већа; затим, то могу бити развојни друштвени процеси, политички разлози, васпитни и тд. Осим ових кључних или најфреквентнијих аспеката у разматрању друштвене покретљивости, треба имати у виду да је могуће издвојити још неке аспекте или врсте, као што су: индивидуална и групна покретљивост (разликовање према томе ко се помера - појединци или групе); унутаргрупна и међугрупна (да ли се приликом померања остаје у истој групи или се приступа другој); унутаргенерацијска и међугенерацијска покретљивост (да ли се померање врши у току једне генерације или се деца померају у односу на своје родитеље).¹ Од свих поменутих облика покретљивости друштва у пракси се не јавља ни један у чистом облику, већ су сви они добрим делом садржани једни у друге, нпр. међугенерацијска у вертикалној и просторној - одлазак сина сељака из села у град на студије, који по завршетку факултета остаје у граду.

18. Узроци, механизми и последице друштвене покретљивости

Покретљивост друштва у свим његовим аспектима веома је изражена у савременом друштву. Прекретницу у историјском развоју друштва, чини прелазак из мануфактурне производње у индустријску, која се касније све више убрзава таласима научно-технолошке револуције; затим, нагло насељавање градова и њихова урбанизација; колонизација; јачање војног комплекса; либерална демократија, која је освајањем политичких слобода и права унела динамику у политички живот и омогућила приступ политици људима из различитих друштвених слојева; масовно образовање и масовна култура; као и друштвени конфликти који се јављају у веома различитом интензитету и облицима - од обуставе рада у некој фабрици до међудржавних ратова. Поред ових глобалних узрока, покретљивост друштва зависи од друштвене структуре конкретно-историјског друштва и обрнуто, где се указује да су друштва са израженом покретљивошћу отворена друштва, док су преиндустријска друштва затворена зато што су се у њима веома тешко мењали положаји и улоге. Међу

---

¹ М. Поповић, *Проблеми друштвене структуре*, Београд 1967, стр. 308.

узроцима друштвене покретљивости треба имати у виду и појединачне потребе људи, њихове мотиве и жеље, који су такође значајни.

У социологији се особито разматрају механизми или *канали* друштвене покретљивости и најчешће се наводе: образовање, бављење политиком и склапање брака.образовање је у савременом друштву најважнији канал друштвене покретљивости. Кроз образовање, уколико је оно доступно свима из различитих друштвених слојева, омогућује се стицање квалификација за обављање разних друштвених улога. То им уједно обезбеђује значајне друштвене предиспозиције да могу лакше да се крећу у свим доменима друштвене покретљивости (вертикалној, просторној, међугенерациској и тд). Бављење политиком омогућава промену друштвеног статуса у великим распонима - може се брзо доспети на највише друштвене положаје, а може се и брзо пасти на најниже положаје. Покретљивост кроз политичку делатност све више расте у савременим друштвима, јер су у порасту масовне политичке организације друштва (странке, синдикати, политички покрети, невладине организације и тд) које окупљају велики број људи. У многим друштвима, кроз начело једнакости у избору, пружају се шансе свима за брзу личну промоцију. Бављење политиком значи утицај на друштвене установе у којима је усредсређено највише друштвене моћи. Склапање брака, особито у традиционалним друштвима, за многе је био најважнији канал друштвене покретљивости, а за велики део жена значао је промену друштвене средине и могућност успона или очувања наследног друштвеног положаја. И данас је удаја или женидба важан механизам друштвене покретљивости, али не у мери у којој је то било раније. Поред ових механизма, као канал друштвене покретљивости може бити и поседовање специјалних особина поједнаца које су неопходне у одређеном тренутку, као што су храброст у рату, харизма и говорништво у политици, остварени таленат у спорту или уметности, "сналажљивост" у друштвеним кризама итд. Покретљивост друштва може бити у извесној мери и блокирана, а то се догађа у друштвеним кризама и уколико у одређеном друштву постоји дискриминација, на било којој основи - расној, полној, верској, етничкој и тд.

Повећана покретљивост друштва може имати одређене последице, које могу позитивне и негативне, као што су: слаби кохезија група и њихови међусобни конфликти; променом социјалног положаја мења се "поглед на свет"; напуштањем породице и других примарних група, слабе или се кидају примарне везе; повећава се обим криминалних и других девијантних појава; постоји стална ментална напетост, повећава се осећај несигурности и појављују се неурозе; доласком нових људи или одласком старих, мењају се обрасци мишљења понашања и деловања; смањују се друштвене разлике између група и појединаца са различитим положајима и улогама; долази до површности у односима због краткотрајних и формалних контаката међу људима. Покретљивост друштва, поред наведених последица, изазива и мешање различитих културних система и вредности, слабљење и дезинтеграцију локалних култура, слабљење етноцентризма, локалне ограничености и национализма. Друштвена покретљивост утиче на васпитање младих, на моделе понашања који постају често неодређени и конфузни, на слабљење и дезинтеграцију моралних вредности и норми, на толеранцију различитих група и разбијање догматских мисаоних структура. Процес друштвене покретљивости такође утиче на смањивање разлика у култури и стилу живота због масовне производње и потрошње које стварају стандардизоване културне вредности. Традиција слаби, опада страхопоштовање према свим ауторитетима, а утицај наслеђа постаје све безначајнији.

19. Структуралне промене у савременом друштву

Савремено или модерно друштво, како се оно још назива, настаје у XVII веку и траје до данас. У анализи савременог друштва многи социолози користе изразе индустријско и постиндустријско друштво, као аналитичке категорије његових структуралних промена.² Индустријским друштвом означава се раздобље до половине XX века, а постиндустријским од половине XX века до данас.³

Савремено друштво настаје на тековинама традиционалног друштва, најпре у Европи, а потом и у другим деловима света. Његовом настанку и убрзаном развоју значајно су допринеле технолошке револуције: Прва, која је започела проналаском парне машине (1765) и друга открићем електричне енергије (1884). Оне су условиле и низ других структуралних промена, као што су: прелаз из мануфактурне производње у индустријску, настанак робно-новчане привреде и убрзани развој градова; затим, промене које су настале у духовној сфери: појава филозофије просветитељства, либерализма и рационалистичког поглед на свет, што је допринело секуларизацији друштва и развоју образовања и науке; великих научних и географских открића, стварања националних држава, колонијалних освајања и тд. Значајан подстицај овим процесима дале су и буржоаске револуције у Европи током XVII и XVIII века, које су свргле монархије са политичке сцене или су потпуно минимизирале њихов утицај, избориле се за једнакост и политичке слободе људи. Све је то ослободило огромну друштвену енергију и довело до убрзаног и неравномерног друштвено-економског развоја у свету, али и у одређеним конкретно-историјским друштвима, па је неминовно дошло до великог социјалног раслојавања и стварања класног друштва. Зато се индустријско друштво, као глобално друштво, према општим променама развијених конкретних друштава, може означити као неравномерно развијено капиталистичко друштво. Капиталистичко друштво има своје три веома препознатљиве фазе. То су *либерални капитализам*, који је изражен у начелима слободе, економског индивидуализма и политичке једнакости; *монополистички капитализам*, чије је основно обележје настанак монополистичких организација капитала које ограничавају конкуренцију и слободу капиталистичке иницијативе; и *државни капитализам*, који се одликује системом мера које предузима држава у циљу усмеравања привредног развоја, али и укупно друштвеног.

Основне карактеристике индустријског друштва су: тржишна производња роба и услуга, неравномерна расподела створених добара, брз развој науке и технологије, масовно насељавање градова и њихова урбанизација, све мање људи живи на селу и бави се пољопривредном производњом, брз развој масовног образовања и тд. Истовремено, за ово друштво се може рећи и да је непрестано у конфликту, било да се ради о социјалним конфликтима у конкретном друштву или о борби за сировине ван животног простора одређеног друштва. Зато су учестали ратови, укључујући и оне глобалних размера (Први и Други светски рат), који су донели огромна разарања и страдања људи.

---

² М. Пешаћ, *Социолошке теорије*, Београд 1994, стр. 171-176.

³ Творац концепта постиндустријског друштва је амерички социолог Данијел Бел. Он је термин *постиндустријско друштво* употребио први пут 1950. године на својим предавањима у Салцбургу, а касније је разрадио у студији *Долазак постиндустријског друштва* (1974). Израз постиндустријско друштво користе и други савремени социолози, нарочито А. Турен, Т. Ботомор, А. Тофлер и други.

Велике промене у савременом друштву после Другог светског рата, које настају проналаском атомске енергије (1945), а потом конструкцијом електронског рачунара (1946) и дефинисањем основа теорије комуникације и управљања (1947), означавају се као трећа технолошка револуција или научно-технолошка револуција.⁴ Промене које је изазвала ова револуција манифестују се кроз: коришћење нових извора енергије, нарочито атомске; хемизацију предмета и процеса рада; развој генетичког инжењеринга, електронике, средстава комуникација и саобраћаја, а особито кроз развој информатичко-комуникационих технологија. Ова технологија, нарочито са својом микроелектроником, је најбрже напредовала и најуниверзалније примењена у свим аспектима друштвеног живота – од компјутеризованих робота у производњи, преко рачунара и рачунарских мрежа у савременом пословању до употребе рачунара и интернета у кућним пословима, као и мобилног телефона у индивидуалном комуницирању. Ове технолошке промене имају и социјалне импликације на структуру и динамику савременог друштва, односно обележја структуралних промена, које се огледају, нарочито кроз промене у: економској структури, социјалној структури и социјалној динамици, политичком животу, друштвеној свести, породичним односима и у начину живота људи.⁵

Промене у економској структури. - Оне долазе до изражаја најпре у изменама у предметима и средствима рада, као и у начину производње у целини. У начину производње догађају се промене које из основа мењају традиционалну структуру индустријског друштва. Суштину тих промена чини свеобухватна аутоматизација и роботизација у чијој је основи микроелектроника која је омогућила висок прогрес оруђа за рад и генерисала велике промене у подели и продуктивности рада. То је довело и до: већег удела терцијалних делатности у привредној структури, значајног пораста удела инвентивности и стручног знања у људском раду, промена у структури запослености, скраћења радног дана и пораста слободног времена, као и повећања животног стандарда људи. У структури запослених дошло је до великог померања из примарног у секундарни и терцијални сектор. Терцијални сектор постаје најважнији, а значај примарног и секундарног сектора опада, јер се непрестано смањује број запослених у овим секторима. У развијеним земљама преко 50 одсто запослених је у терцијалном сектору. Са овим променама истовремено долази и до промена у професионалној и образовној структури запослених. У многим истраживањима се указује на тенденцију смањења индустријских радника и пораст "немануелних радника".⁶ И не само то, већ се смањује и употреба живог рада уопште. Ове промене доводе до измењеног положаја радника у новим околностима и "крају друштва рада".⁷ Уједно, ове промене доводе и до повећања незапослености, доквалификације и преквалификације радне снаге, смањења способности, маштовитости и друштвености човека уопште.

Наука у овим условима има квалитативно нов положај, она је кључни чинилац у производњи и укупној привреди савременог друштва. Производња све више зависи од науке и примене научних резултата, него од количине уложеног рада и средстава. Зато се наука појављује као "кључни параметар у расту савремене цивилизације".⁸ Развој науке и

⁴ Научно-технолошка револуција, у односу на технолошке револуције, представља синтезу организованих научних и технолошких открића.

⁵ J. Bazić; V. Minić, "The Global Affects of Scientific-Technological Revolution on the Social Alternations", *Informatologija*, Zagreb, Vol. 42, 2009, № 3, 228-232, str. 228.

⁶ Б. Марковић, *Нове технологије, радничка класа и синдикати*, Београд 1989, стр. 29.

⁷ А. Горц, *Збогом пролетаријату*, Београд 1982, стр. 75-78.

⁸ М. Печујлић, *Будућност која је почела*, Београд 1966, стр. 21.

технологије довео је и до промена у технолошкој структури, која се изражава кроз концентрацију, централизацију и интеграцију капитала, знања и рада, што је довело до њихове интернационализације и стварања мултинационалних компанија, које се појављују као моћне технолошке, економске, па и политичке силе у савременом свету. Технолошке промене су довеле и до промена у својинским односима, уместо индивидуалне својине све је израженији акционарски облик власништва, што је условило трансформацију класичних предузећа у акционарска друштва. Власници капитала губе доминантан положај у друштву у корист технократске и политичке елите. Стручњаци, нарочито истраживачи и научници, имају све већу улогу; капиталисти као приватни власници нестају, а улога менаџера у производњи се знатно смањује. Уместо великих компанија и корпорација кључно место у развоју друштва преузимају универзитети и истраживачки институти. Основни развојни ресурс више није капитал већ научни радници, а уместо технике и акумулације капитала у први план избија стварање и ширење знања.

Промене у социјалној структури и динамици. - Оне су настале као неминовност нове поделе рада и промена у начину производње. Традиционалне класе и слојеви су се преобликовали, јер уместо људског рада и капитала одлучујућу улогу све више имају знање и информације као развојни ресурси, тако да је социјална структура после треће технолошке револуције потпуно друкчија. Она је разбијена у мноштво различитих социјалних слојева и група. Средњи слојеви су доживели највећи раст и добијају највише на значају. Нови средњи слојеви, углавном, настају као последица развоја терцијалних делатности, раздвајања функције управљања од права власништва и јачања улоге државног апарата. Ови слојеви су врло хетерогени и обично препознатљиви по одређеним социјалним групама, као што су интелигенција, технократија и бирократија. Припадници средњих слојева своју егзистенцију заснивају на продаји знања, на раду у различитим делатностима и делимично од присвајања туђег вишка вредности уколико заузимају висок статус у друштвеној хијерархији, као што је случај са представницима технократије и бирократије.⁹ Нови средњи слојеви су у успону и њима се придаје све већи значај. О томе пишу многи савремени социолози, попут Д. Бела, А. Тофлера, А. Турена, П. Дракера.

Социјалну динамику савременог друштва у сваком погледу диктирају знање и наука. Социјални конфликти који су у индустријском друштву одређивали његову динамику, стално претећи социјалном револуцијом, битно су се стишали и редуковали у разне облике партиципације, чиме је успостављен кооперативни однос радника са власницима капитала. Уједно је, кроз еволутивне промене у постиндустријском друштву, друштвено-економски положај радника битно поправљен тако да се данас тешко може говорити о експлоатацији и могућим сукобима на релацији радничка класа – капиталисти. Сада се говори о експлоатацији "интелектуалног рада у интернационалним размерама" и конкуренцији којом се "подстиче и стимулира трансфер даровитих стручњака из земаља у развоју у високо развијене земље. На иновацијама тих кадрова врши се даља неоколонијална експлоатација земаља у развоју".¹⁰ Данас постоји друга врста експлоатације и могућност сукоба на сасвим другој релацији: развијени – неразвијени.

Промене у политичком животу. - Оне се најизразитије огледају у јачању улоге државе и новим облицима политичког ангажмана. Држава у савременим развијеним друштвима, политиком државног интервенционизма, непосредно се ангажује на

⁹ V. Cvjetičanin, *Klase i klasna struktura suvremenog društva*, Zagreb 1974, str. 99.

¹⁰ Љ. Р. Митровић, *Савремено друштво – стратегије развоја и актери*, Београд 1996, стр. 98.

остваривању циљева економског развоја, запослености, на обезбеђивању социјалног осигурања и заштите минималних стандарда у погледу прихода, исхране, становања, здравља и образовања за све грађане. Ова нова улога државе заснива се на идејама кејнзијанске (J. M. Keynes) економске политике државног интервенционизма, односно државног регулисања привредних токова, и социјалдемократске политике реформи у капиталистичком друштву посредством државе. Поред тога, на пораст улоге државе утицало је: директно преузимање сектора привреде за које приватни капитал није имао интересовања (производња оружја и војне опреме); организовање и финансирање јавних делатности (објекти инфраструктуре, друштвеног стандарда, комунални послови итд); прерасподела националног доходака и обезбеђивање основне социјалне и здравствене заштите становништва. Због преузимања поменутих функција, овај концепт државе се означава као *социјална држава* или *држава благостања*.¹¹ Имајући у виду и другу страну државе - која се огледа у разгранатој бирократској организацији и развијеном апарату власти који руководи огромним војним, обавештајним, информационим и другим центрима и пословима - видљива су њена два лица: једно у облику хуманог општедруштвеног сервиса и друго, у облику организације легитимне репресије. То на први поглед изгледа противречно, али је то једини начин да се одржи социјални мир, регулишу и надзиру сви односи у друштву, што је, у суштини, циљ сваке модерне државе. Са све већим преузимањем економских и социјалних функција, као и са располагањем најсавременијим техникама и средствима за комуникацију, манипулацију и контролу понашања грађана, у савременој држави постоји опасност да човек буде ограничен у свом понашању као слободно биће. Зато су и све израженије критике државе у савременом друштву.

Нови облици политичког ангажмана испољавају се у виду нових друштвених покрета и иницијатива којима се жели утицати на политику једне државе или више њих на решавање конкретних проблема савремене цивилизације, нарочито из области загађења животне средине, нуклеарних програма, економске и инвестиционе политике, људских права, злостављања деце и тд. Затим, нови облици политичког ангажмана испољавају се и у виду пораста разноврсних невладиних и других организација, као и интересних група, са различитим политичким програмима и циљевима, које врше притисак на владе појединих земаља у циљу доношења неких одлука. Међу њима, могу се разликовати оне организације и групе које имају позитивну улогу и оне које имају негативну улогу у друштву, односно оне које доприносе општем друштвеном напретку и оне које својим парцијалним циљевима, интересима и деловањем наносе штету општедруштвеним или државним интересима. У контексту нових облика политичког ангажмана треба имати у виду и појаву тероризма у функцији одређених политичких циљева.

Промене у друштвеној свести. Ове промене указују на све већи значај који се придаје образовању и научном погледу на свет. С друге стране, оне се испољавају и у области система вредности где обрасци традиционалне културе све више нестају. У развоју образовања и научног погледа на свет науци се придаје велики значај, особито природним наукама. Захваљујући њиховом снажном развоју настају нове индустријске гране а неке су изгубиле или све више губе свој значај. Применом научних достигнућа у производним процесима, научно-истраживачки рад је у сталном порасту, што има за последицу промене у структури учесника у процесу рада, промене у образовању и у образовној политици. Све се више указује на значај знања у савременом друштву и многи мислиоци сматрају да ће

---

¹¹ M. Gunnard, *Beyond The Welfare State*, New York 1958.

ускоро богатство једне земље све више зависити од знања а не од природних ресурса.¹² Знање постаје основни развојни ресурс, а образовање најзначајнија друштвена делатност. Највеће богатство друштва постаје интелектуални потенцијал који може обезбедити његов уравнотежен друштвено-економски развој. У стратегијама многих земаља образовање и образованост постали су један од кључних чинилаца. Зато многе владе у својим програмима дају образовању врло значајно место и реформама настоје да образовне системе и садржаје учине примереним стварним развојним потребама и очекиваним друштвеним променама. Образовање све више постаје предмет разматрања и на међународном плану у оквиру регионалних и међународних организација.

Систем вредности иако је дубоко укоренен у сваком појединачном друштву, он се данас брзо мења, како у појединачним друштвима, тако и по основим обележјима и планетарно у глобалном друштву. Развојем индустрије услужних делатности, у којој долази до сусрета различитих култура и масовне културе, чији се садржаји емитују на целој планети, културне разноврсности се све више уједначавају или профилишу по узору на културне обрасце најразвијенијих земаља Запада. Продором рационалистичког погледа на свет и развојем науке и образовања, дошло је до секуларизације друштва, али религија и у савременом друштву има велики значај. Она и даље уједињује и разједињује људе и има свепрожимајућу улогу у друштву. Без обзира што се смањује чланство традиционалних верских организација, појављују се многи нови верски покрети који обухватају широки распон верских и духовних група, култова и секти, тако да је данас веома изражен религијски плурализам. Зато, многи људи у свакодневном животу мешају гледишта и ставове о свом верском опредељењу са прагматизмом и рационализмом.¹³ С друге стране, у многим религијама, особито традиционалним, још увек постоји страх од продора рационалистичког погледа на свет и његовог утемељења у друштвеној свести па се повремено креће и у фундаменталистичке офанзиве, где доминира исламски фундаментализам, који има изузетно велики утицај у многим земљама Средњег истока након исламске револуције у Ирану, 1979. године, када је у тој земљи успостављена верска државна власт. Обрасци традиционалне културе појединих друштава све се више разграђују снажним продором вредности и добара масовне културе, при чему долази до стварања новог културног обрасца који превазилази оквире појединих друштава и све се више намеће као јединствени образац за глобално друштво.

Промене у породичним односима. Оне су изражене у многим сегментима савременог друштва и имају разноврсне последице. Многи мислиоци указују да је развој индустријализације кључни чинилац који разграничава преиндустријску традиционалну и патријархалну породицу од модерне, нуклеарне и егалитарне породице. Међутим, у социологији су изражена два гледишта о утицају структуралних друштвених промена на породицу. Прво је, *катастрофично* и оно је доминантније; а друго је *еманципаторско*.¹⁴ У првом гледишту се истиче да су индустријализација, миграције сеоског становништва у градове, нагла урбанизација, масовна потрошња и масовна култура довели до поремећености и нестабилности породице, њеног разарања и пропадања, као и до девестирања моралних вредности на којима почива породица. Према другом гледишту, указује се да је индустријализација условила еманципацију породице и трансформацију породичних функција, као и њихово преношење на друштвене институције. А у

¹² Ф. Мајор, *Сутра је увек касно*, Београд 1991, стр. 32-33.

¹³ Е. Гиденс, *Социологија*, Београд 2003, стр. 563.

¹⁴ А. Милић, *Социологија породице - критика и изазови*, Београд 2007, стр. 305.

породичним односима је дошло до успостављања егалитарних уместо ауторитарних образаца понашања.

Структуралне промене у породичним односима могу се сагледати на мноштво различитих начина, али овом приликом то је најцелисходније учинити кроз сагледавање трансформације неколико кључних сегмената породице од предмодерне до модерне и постмодерне породице, као што то чини професорка Анђелка Милић.¹⁵ Најпре *кућна заједница или домаћинство* је у предмодерном друштву била организована на сродничкој или сталешкој основи, она је била оквир за стварање материјалних добара којима су се задовољавале све потребе породице и њених чланова. У модерном друштву домаћинство постаје породични домен приватне репродукције чланова породице, њихове економске основе и друштвеног статуса. Успостављају се идеали бриге, старања и неговања у којима је изражено лично пожртвовање, али и институционална праведност. У постмодерном друштву долази до одвајања породице од домаћинства, породица се своди на односе интимности а многе функције домаћинства се преносе на друштвене институције. Уместо идеала бриге, старања и неговања развија се индивидуализам који потискује такве емоције. *Брак* је у предмодерним друштвима друштвени однос који се реализује кроз разне облике размене жена у ширим сродничким групама. У модерном друштву он чини уговорни однос између две особе супротног пола, а слободу избора има углавном мушкарац који бира себи супругу и будућу мајку своје деце. У постмодерном друштву брак поприма облик партнерског односа у коме постоји могућност да сваки појединац успостави мноштво сукцесивних емотивних и партнерских веза. *Подела рада и односи између полова* у предмодерном друштву условљени су борбом за преживљавање кућне заједнице, тако да постоји јасна диференцијација и хијерарија према полу и старости. У модерном друштву се успостављају односи сарадње између полова и генерација, са циљем да се породица одржи или напредује на статусној друштвеној лествици. У постмодерном друштву полна и старосна диференцијација губе значај кључног чиниоца унутрашње породичне диференцијације, тако да је изражена тенденција изједначавања или мешања улога и положаја полова и генерација у вршењу појединих функција. Кулминацију овог развоја представљају породице брачних парова који се добровољно одричу да имају децу и хомосексуални брачни парови. *Однос према детету* у предмодерном друштву почивао је на "природним законима" људске репродукције, као и на "искористљивости" детета као будућег члана друштвене заједнице.¹⁶ У модерном друштву дете постаје "инвестиција у будућност" за коју се родитељи спремно жртвују али истовремено траже од детета одговарајуће поштовање, захвалност и покорност. А у постмодерном друштву изражена је тенденција да се са децом заснују односи партнерства и реципроцитета. *Управљање породицом и односи ауторитета* у предмодерном друштву изражени су кроз традиционални легитимитет оца породице или најстаријег сродника. Он уједно репрезентује изванпородичну јавну власт поглавара или сродничке групе. У модерном друштву породична власт се премешта у зону приватности, на мужевљево власт над женом и родитељску власт над децом. У постмодерном друштву односи власти и ауторитета се потискују из породице. *Однос породица-држава-друштво* у предмодерном друштву није изражен, јер не постоји диференцијација између јавног и приватног, а кућна заједница је основна јединица друштвене структуре и организације друштвености. У модерном друштву долази до дистинкције између јавног и приватног, тако да је породица повучена у сферу

---

¹⁵ Исто, стр. 333-336.

¹⁶ Исто, стр. 335.

приватности. Међутим, та приватност је посредно надгледана од стране друштва (државе) у мери у којој породица служи одржавању друштвених функција. А у постмодерном друштву све је израженија улога личности уместо породице и појединци успостављају веома разноврсне релације у којима се позиционирају у јавности. Они сарађују и партиципирају у разним секторима јавности и у различитим породичним оквирима, тако да се на један сасвим нов начин губи веза између јавног и приватног.

Промене у начину живота. - Оне су најизраженије у: начину коришћења слободног времена, изазивању нових потреба у којима доминира потрошачки менталитет и све обимнијем конзумирању садржаја масовне културе. Слободно време настаје као продукт убрзаног технолошког развоја друштва и скраћења радног дана. Време ослобођено од радних обавеза пружа могућности квалитативних промена у људском животу, које се огледају у одмору, разоноди и активностима које доприносе развоју личности. С друге стране, слободно време све више представља и друштвени проблем који треба осмишљено решавати. Многим људима слободно време представља зачарани круг у коме се тешко сналазе, па излаз из њега најчешће траже у пасивном прихватању садржаја масовне културе, углавном оних које емитују телевизијски канали, а млади су углавном у виртуелном свету глобалних друштвених мрежа; затим у прекомерној исхрани, алкохолизму, хедонистичким поривима итд. У циљу организованог коришћења слободног времена, развијају се неке нове друштвене делатности, као што су туризам, разне спортско-рекреативне активности кроз клубове, фитнес центре и сл; организују се различите активности и дружења хобиста, љубитеља кућних љубимаца и тд.

Потрошачки менталитет испољава се у области потрошње материјалних добара и услуга, као и у начину трошења слободног времена где се конзумирају такође добра која се масовно индустријски производе и где се потрошачи појављују у изразито пасивном ставу. Тај менталитет се систематски изграђује како би се обликовало понашање људи као потрошача у модерним условима. У том циљу осмишљавају се рекламне кампање за производе широке потрошње, емитују рекламни телевизијски, филмски и радијски програми, издају часописи и друге пропагандне публикације, организују модне ревије, сајамске изложбе, различите приредбе и тд. У савременом друштву, које је опседнуто узлазном друштвеном покретљивошћу, нарочито се указује на значај потрошње при чему се људи заварavaju да ће куповином све скупљих и луксузнијих предмета, као симбола статуса, стварно и стећи већи положај и углед. То води за потрошачким добрима али и подстиче производњу. Савремено друштво ствара обиље материјалних добара, све више подстиче потрошњу изазивајући нове потребе. Поред материјалних добара стварају се у обиљу и духовна добра намењена масовној потрошњи (масовна култура). Овај тип културе је продукт и потреба савременог друштва. Она је негација традиционалне и елитне културе, иако често своје изворе и инспирацију налази у овим културама. Масовна култура ствара културна добра по мери осредњости за масовну употребу. Њена културна добра су профитабилно опредељена, па зато имају карактер робе. Индустријски се производе и пласирају преко средстава масовних комуникација, служе за свакодневну забаву и разоноду масовне публике, а као резултат тога изостаје ефекат оплемењивања личности и настаје пасивизација и конформизам чланова друштва.

Све досадашње технолошке револуције битно су олакшале живот савременом друштву и донеле низ благодети у свакодневном животу људи тако да је данас без њих живот готово незамислив. Да ли се може замаслити савремени живот без електричне енергије, телевизора, телефона, аутомобила и тд, а да не говоримо о скорашњим изумима

који су преплавили развијена друштва, попут мобилних телефона, компјутера, интернета, сателитске телевизије и тд. Убрзани и свеобухватни развој савременог друштва има и негативне, готово застрашујуће, последице које све више намећу питање опстанка човечанства. Оне се манифестују нарочито кроз: 1) прекомерну експлоатацију природних ресурса (воде, руда, шума, биљног и животињског света); 2) загађење животне средине, прекомерно загревање планете, што узрокује топлење глечера и пробијање озонског омотача, а све то заједно изазива непредвидиве климатске промене; 3) нуклеарно наоружање и нуклеарне хаварије; 4) генетске промене у организмима и клонирање живих бића, особито људи и тд. Ове појаве подстичу и један потпуно друкчији друштвени ангажман изражен кроз нове друштвене покрете (*Зелени покрет*, антинуклеарни покрети, антиглобалистички и други), који све више добијају глобалне димензије и покушавају да спрече технолошке и друштвене промене којима се ризикује опстанак човечанства.

20. Глобализација

Убрзани развој економских, научних, политичких, културних и других веза између народа у свету, нарочито у последњој четвртини XX и почетком XXI века, означавају се изразом глобализација или мондијализација у француском говорном дискурсу. Глобализацију многи виде као велики и очигледан напредак, а други, пак, као недвосмислену претњу савременом човечанству. Израз *глобализација* потиче од латинске речи *globus* која значи округло, лоптасто, куглично, обло. У XIX веку настаје израз *global*, као придевски облик изведен из речи *globe*, који обухвата значење земаљског у смислу планетарног. Сам израз глобализација, *globalization*, се први пут појављује у речнике америчког енглеског језика 1961. године.¹⁷ Убрзо, током седамдесетих година, овај израз се користи у контексту деловања мултинационалних, глобалних, корпорација у међународним економским односима. У српском језику израз глобализација дуго је био присутан у колоквијалној и академској употреби, а у *Речнику нових речи* Ивана Клајна, појављује се 1992. године, где се придев *глобалан* повезује са познатом Мек Лауновом синтагмом *глобално село (global village)* и означава се "човечанство виђено као јединствена заједница, захваљујући развоју саобраћаја и телекомуникација".¹⁸ Глобализацијом се, најчешће, означава и процес у коме се економије различитих земаља у целини укључују у један глобални економски систем уз концентracију светске производње, трговине и информација у одређеним центрима. Међутим, глобализација је везана и за друге области: науку, технологију, политику, религију, културу, медије, забаву итд. У суштини глобализација преплављује сва подручја индивидуалне и колективне људске егзистенције.

Феномен глобализације инспирисао је многе научнике и савремене истраживаче да се баве овом темом, зато се све више говори и о постојању науке о глобализму – *global studies*. Продукција литературе о овој теми је веома обимна, што све упућује да је глобализација не само важна научна и литерарна тема, већ и да она суштински утиче на живот људи и савременог друштва у целини. О глобализацији данас постоји мноштво дефиниција у којима се на различите начине указује на њене поједине чиниоце. Тако, на пример, Дејвид Хелд указује да: "Глобализација садржи бар две изразите појаве. Прво,

¹⁷ Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Unabridged, Springfield, MA, Merriam 1961, str. 965.

¹⁸ И. Клајн, *Речник нових речи*, Нови Сад 1992, стр. 83.

многи ланци политичких, економских и друштвених делатности постају светски по својим размерама. Друго, појачава се ниво интеракције и међуповезаности унутар и између држава и друштава".¹⁹ Међутим, сва тумачења и разматрања о глобализацији могу се сажети у два основна мисаона тока: У једном се инсистира на физичким, материјалним и техничко-технолошким диспозицијама глобализације, заснованим на вредновању територијалног ширења, технолошке експанзије и економског развоја; а у другом, тежи се откривању глобализацијских ефеката на човечији живот у психолошким и антрополошким димензијама људскости. Ова врста тумачења глобализације усмерена је на њене духовне аспекте.

Основна обележја процеса глобализације, о којима су сагласни готово сви савремени мислиоци, могу се сагледати кроз неколико димензија великих друштвених промена, као што су економска димензија, политичка, друштвено – институционална, инфраструктурна, идејно - културна, војна и геостратешка и еколошка димензија.²⁰ Економска димензија глобализације изражена је кроз интернационализацију капитала и производних односа, праћену монополизацијом технологије и финансијског капитала, која омогућује интезивно планетарно повезивање свих чинилаца привредног живота. Политичка димензија глобализације видљива је кроз формирање регионалних и глобалних организација и институција управљања, испољавање све већег утицаја наднационалних и транснационалних институција, као и универзализација модела западне демократије на светској сцени. С друге стране то генерише кризу међународног правног поретка, државног суверенитета и унутрашњу легитимност националне државе. Друштвено – институционална димензија глобализације се испољава кроз разарање традиционалних друштвених установа и успостављање различитих облика друштвених асоцијација сагласних принципима отвореног грађанског друштва и преовлађујућим робним односима. Инфраструктурна димензија глобализације се види кроз све брже и свестраније структурално повезивање све већег броја друштава, капитала, роба, услуга, радне снаге и информација на велике дистанце. Идејно - културна димензија глобализације изражена је кроз идеологију у виду моћне планетарне индустрије свести и она је постала кључна полуга поретка моћи. Њој припадају масовни медији, велики део компјутерске индустрије, образовања, науке и уметности који добијају индустријски карактер и врше светску дифузију западног система вредности и културних образаца. Војна и геостратешка димензија глобализације испољена је кроз смену биполарне униполарном структуром организоване физичке силе са тенденцијом стварања фронта неприкосновене војне хегемоније доминантних светских сила и легитимисања нових начина милитаризације. Еколошка димензија глобализације изражава се кроз светску опасност од прекомерне експлоатације природних ресурса (воде, руда, шума, биљног и животињског света), што доводи до загађења животне средине, прекомерног загревања планете, топљења глечера и пробијање озонског омотача, а све то заједно изазива непредвидиве климатске промене.

---

¹⁹ Д. Хелд, *Демократија и глобални поредак: Од модерне државе ка космополитској владавини*, Београд 1977, стр. 37.

²⁰ Видети: Т. Friedman, *The Lexus and Olive Tree, Understanding Globalization*, New York 1999; Е. Гиденс, *Последице модерности*, Београд 1999; R. J. Barnet; R. E. Muller, *Globalni zahvat. Моћ multinacionalnih korporacija*, Zagreb 1979; D. Held; А. Mc Grew, *The Great Globalization Debate, An Introduction, The Global Transformation Reader*, Cambridge 2000; М. Печујлић, *Глобализација – Два лика света*, Београд 2002; В. Вулетић, *Глобализација*, Зрењанин 2006.

Процесу глобализације особито су допринели: 1) убрзани развој технологије, који је донео велике промене у области производње, комуникација, образовања, слободног времена и олакшао финансијске активности на међународном нивоу и ефикасну реализацију профитабилних интереса; 2) колапс читавог система вредности, идеја и очекивања у земљама реалног социјализма, разбијањем њихових институција и привреде и наметањем либералног капитализма као једине алтернативе; и 3) деловање најмоћнијих држава, пре свега САД, и међународних организација, које показују да глобализација представља снажну идеологију и план економских моћника. Затим, овом процесу је знатно допринела и транзиција земаља централне и источне Европе, која је глобализацији давала убрзање и унификацију система вредности и продукционих односа у настајању према моделима развијених друштава Запада.²¹ Основна обележја ове транзиције у политичкој сфери, су: напуштање комунистичке идеологије и једностраначког система, а прихватање идеологије либерализма и увођење вишестраначког система. У економији, напуштање централизоване и планске економије, државног власништва а прихватање тржишне економије и приватне својине, као доминантног својинског односа. У култури и уметности одустало се од соцреализма и прихваћена је масовна култура, као продукт потрошачког друштва и негација традиционалних културних вредности. А у духовној сфери, укинута су ограничења верских слобода и извршено је реинтегрисање цркве и религије у свеукупан друштвени живот. Транзиција је неминовно довела и до промена односа снага у свету, до смене биполарне структуре моћи униполарном, односно до стварања новог светског поретка.

Данас у процесу глобализације веома значајну улогу имају транснационалне корпорације које преузимају власт над светском производњом, обртом добара, капитала и информација; наднационалне регионалне интеграције, организације и институције, које преузимају значајан део послова из надлежности националних држава и урушавају њихов суверенитет; политички, економски и војни савези, који стварају одређене монополе и продубљују неравнотежу у међународним односима; невладине организације, које обављају низ активности на планетарном нивоу, али се јављају и као корективни, а често и као дестабилизирајући, фактор у унутрашњој политици, нарочито у земљама транзиције; цркве, религијски и парарелигијски покрети, који су увек имали претензија на што значајнију улогу на палнетарном нивоу, али развојем средстава масовних комуникација и саобраћаја њихове тежње у том циљу се све више испољавају; културни и субкултурни покрети, који убрзавају културне процесе и стварају масовну културу, по мери и укусу потрошачког друштва које намеће вредности, културне обрасце и прототипове живота најразвијених земаља Запада, пре свега САД; транснационалне технолошке и саобраћајне целине, које групишу многе привредне гране и обезбеђују убрзани проток роба, информација и људи; велики информатички системи, интернет и друге електронске мреже на планетарном нивоу, које убрзавају проток информација, олакшавају пословање и чине доступним неисцрпан извор информација и за масу грађана широм планете; и масовни медији, који различитим садржајима непрекидно потхрањују људе у целом свету прототиповима живота који се израђују у посебним центрима и служе својеврсним циљевима.

Процес глобализације доноси корените промене у животу људи. Оне се изражавају као позитивне или негативне. Зато се веома често говори о глобализацији као о планетарном

---

²¹ Видети шире: N Chomsky, *Profit over people: Neoliberalism and Global order*, Sever stories press, New York; Toronto; London 1999.

богу Јанусу који има два лица – једно еманципаторско и друго поробљивачко,²² односно једно лице које одсликава свет међузависности, и друго које изражава свет ауторитаризма и репресије.²³ Међу позитивним променама, које доноси глобализација, најизразитије су: велики напредак, развој науке и технологије на планетарном нивоу; убрзани промет роба, услуга, капитала, знања, информација и других добара; олакшана комуникација људи у свим деловима света неутралисањем раздаљина – развијене мреже телефоније, интернет, сателитска телевизија, саобраћај; сузбијање многих болести и епидемија на светском нивоу; искорењивање неписмености, проширивање знања и хоризонта размишљања; промовисање и јачање демократских принципа и установа; и развијање разних облика организованости и солидарности између људи и народа. У целини, глобализација је допринела великом развоју човечанства и пружа све веће могућности људима да упознају и искористе могућности које су претходним генерацијама биле недоступне и непојмљиве.

Истовремено у процесу глобализације крећу се и негативне последице и то још већом брзином. Продубљује се јаз између богатих и сиромашних. Богате земље постају све богатије, а сиромашне још сиромашније давећи се под теретом огромних дугова. Повећава се незапосленост, настају велике миграције радне снаге, а нови таласи имиграната и економских избеглица преплављују развијене земље. Затим, избијају нови раздори између оних који имају и оних који немају. У свим државама се формира мала, економски јака мањина са великим могућностима утицаја, која се првенствено бави остварењем својих интереса. Следећа скупина појединаца покушава да прилагоди ритам сопственог живота привилегованом друштвеном језгру. Истовремено милиони људи су гурнути на маргину друштва и завршавају у условима живота испод граница сиромаштва. На политичком нивоу, ограничава се државни суверенитет, подривају се многе демократске институције и тако слаби њихова снага, ауторитет и ефикасност. Национални центри власти не контролишу у потпуности националну политику, јер су обавезни да се прилагођавају наредбама међународних центара. У великој трансформацији света све више главну улогу преузимају војне силе, пре свих САД, вођењем ратова за "грађанска права и успостављање демократије", превентивних ратова и најавом нових, па чак и перманентних и суперразорних ратова. Такође и војне асоцијације јачају своју улогу, а особито НАТО пакт, који се шири према истоку попуњавајући простор Варшавског пакта и подређујући националне армије, па чак и државе, својим потребама и циљевима. Успостављају се и нове војне доктрине које одобравају употребу нуклеарног оружја. Умањују се могућности локалних заједница да се ослоне на сопствене облике духовности и друштвености. Зато оне осећају да глобализација представља претњу њиховом језичком, историјском и у целини културном идентитету, што узрокује културне конфликте, долази до појава етноцентризма и ксенофобије, па и етничких ратова. Интезивним развојем и искоришћавањем природних блага долази до великих поремећаја на планети, што узрокује климатске промене и велика загађења земљишта, воде и ваздуха. Криминал, технички осавременен, и корупција развијају се на планетарном нивоу не бирајући средства. Путеви дроге, проституције, трговине људима, оружјем и други забарањени профитабилни послови прелазе многе државне границе и обављају се у мултинационалним концентричним круговима. Затим, развој корупције, којој изразито погодују велике разлике између богатих и сиромашних, па у процесу ширења мултинационалних компанија или притисака на владе појединих земаља

²² Љ. Р. Митровић, "Прилог социолошком одређењу глобализације и транзиције" у *Време глобализације*, Београд 2003, стр. 35-47.

²³ М. Печујлић, *Глобализација – Два лика света*, Београд 2002.

да прихвате одређену политику лако се долази до утицајних људи које је могуће корумпирати. Тероризам је у порасту, прелази границе националних држава и постаје реална претња савременом човечанству. Он намеће и многе друге друштвене промене које иду у правцу повећања репресије на свим нивоима све до вођења превентивних ратова, чиме се доводе у питање и основне цивилизацијске тековине (право на живот, слобода кретања). Зато људи у многим државама живе у непрекидном страху.

Ова два лица глобализације, инспирисала су многе научнике и савремене истраживаче да имају веома различите па и дијаметрално супротне ставове о овој теми. Наравно, у томе не треба губити из вида ни различита теоријска упоришта и идејно-политичка одређења. Зато се у литератури може наићи и на различита сврставања у односу према глобализацији или на различите поделе научника и истраживача глобализације. Међу њима, најчешћа је подела на *глобалисте*, *антиглобалисте*, *хиперглобалисте*, *хипоглобалисте*, *проглобалисте* и тд.²⁴ Затим, има много аутора "који сматрају да је глобализација реалност", као и оних "који сматрају да је глобализација мит".²⁵ Такође, велики је број аутора који се, разумевајући оба лика глобализације, залажу за њено преусмеравање ка искључиво хуманим циљевима, при чему су нарочито изражена залагања за демилитаризацију, праведнију расподелу друштвеног богатства, контролисану експлоатацију природних ресурса и заштиту животне средине, очување идентитета и културне разноликости народа и локалних заједница, уважавање друштвених институција и државних установа.

---

²⁴ М. Кнежевић, "Дилеме плурализоване глобализације" у *Време глобализације*, исто, стр. 87.

²⁵ В. Вулетић, *Исто*, стр. 295.